

Konrad CIMACHOWICZ*

 <https://orcid.org/0000-0003-4608-3967>

AEQUITAS W POGŁĄDACH AZONA

Abstrakt

Przedmiot badań: W doktrynie bolońskiej szkoły glosatorów działającej od drugiej poł. XI w. do poł. XIII w. pojęcie *aequitas* zajmuje znaczące miejsce. *Aequitas* zaliczana jest do podstawowych pojęć prawa. Odnosi się zarówno do samej istoty prawa, jak i do jego stosowania. Szeroko prezentowana w poglądach rzymskiej jurysprudencji – w naturalny sposób stała się przedmiotem analiz jurystów ze szkoły glosatorów zajmujących się badaniem kodyfikacji justyniańskiej. Średniowieczni juryści podjęli dyskusję dotyczącą znaczenia pojęć *ius*, *iustitia* i *aequitas* dla praktyki sądowej. Dyskusja przekształciła się w spór, który rozgorzał do tego stopnia, że doprowadził do podziału szkoły na dwa obozy: „bulgarystów” i „martynistów”. W nauce polskiej pojęcie słuszności w doktrynie glosatorów było przedmiotem badań E. Szymoszka w relacji do pojęcia *iurisdictio*. Poza tym w literaturze polskiej analiza *ius aequum* i *ius strictum* w twórczości jurystów bolońskich pojawia się jedynie przyczynkowo.

Cel badawczy: Celem niniejszego opracowania jest analiza poglądów jednego z najwybitniejszych przedstawicieli bolońskiej szkoły glosatorów – Azona – na temat pojęcia *aequitas*. Azon (Azzo Porcius), działający w schyłkowym okresie istnienia szkoły bolońskiej, podjął się syntezy poglądów swoich poprzedników, dlatego też przedstawiane przez niego opinie pozwalają na uchwycenie ostatecznego kierunku, jaki nadała szkoła glosatorów swoim rozważaniom, również dotyczącym *aequitas*.

Metoda badań: W pracy dokonano analizy poglądów Azona w zakresie *aequitas* z wykorzystaniem metody historyczno-prawnej, a także dogmatycznej.

Wyniki: W pracy wykazano, że poglądy Azona były częściowo zbieżne z poglądami prezentowanymi przez Bulgarusa i skupionych wokół niego jurystów. Azon odrzucił koncepcję *aequitas* zaproponowaną przez „martynistów” jako niedającą się pogodzić z normami zawartymi w kodyfikacji justyniańskiej. Był natomiast zwolennikiem stosowania *aequitas* wtedy tylko, gdy wynikała ona z norm prawa stanowionego.

Słowa kluczowe: *aequitas*, *ius aequum*, Azon, Azzo Porcius, szkoła glosatorów.

---

* Mgr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji; e-mail: cimachowicz@interia.pl

1. Wprowadzenie

Słuszność – *aequitas* zdaniem rzymskich jurystów stanowiła element pojęcia prawa. *Ius est ars boni et aequi* – tak prawo określał Celsus, o czym dowiadujemy się z przekazu Ulpiana¹. Jest to bodajże jedna z najbardziej znanych łacińskich sentencji, wciąż używana i to nie tylko przez prawników. Słuszność podobnie jak inne pojęcia, takie jak leżąca u podstaw prawa *iustitia*, ale też: *humanitas*², *fides*, *honestas* oraz *utilitas*, lokuje się na pograniczu prawa i etyki³. Badania dotyczące tychże pojęć zaowocowały bardzo bogatą literaturą przedmiotu⁴. Analiza *aequitas*, należącej do pojęć podstawowych, można rzec fundamentalnych, jest zadaniem trudnym – nie tylko dlatego, że rzymscy juryści jej nie zdefiniowali. Jest to proces trudny, dlatego że *aequitas* jest pojęciem wieloznacznym, przy różnych sposobach jego rozumienia czasem sprzecznym, a przez to niepozwalającym się łatwo doprecyzować⁵. Pomimo iż prawnicy rzymscy nie zdefiniowali *aequitas*, to jednak w swych opiniach dali wyraz doskonałemu zrozumieniu jej istoty i pełnionej funkcji. Rzymska jursprudenceja bardzo często nawiązywała do argumentu ze słuszności – *Digesta* justyniańskie zawierają wiele przykładów takiego wykorzystania *aequitas*⁶. Także w Kodeksie justyniańskim można znaleźć przykłady odwoływania się do słuszności, jak chociażby: *Placuit in omnibus rebus praecipuam esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem*. Analizując wypowiedzi prawników rzymskich, można zauważyć, że poprzez swoje opinie kształtujące prawo spowodowali, iż składająca się na pojęcie prawa *aequitas* stała się ogólną dyrektywą jego

¹ D. 1.1.1pr.

² O znaczeniu pojęcia *humanitas* zob. **W. Pawlak**, *Z dziejów pojęcia humanitas (do wieku XVII)*, w: **A. Nowicka-Jeżowa** (red.), *Humanitas w kulturze polskiej. Perspektywy antropologiczne*, Warszawa 2009.

³ Szerzej na ten temat zob. **M. Kuryłowicz**, *Etyka i prawo w sentencjach rzymskich jurystów*, w: *W kręgu problematyki władzy, państwa i prawa*, Lublin 1996, s. 125–134.

⁴ Z polskiej literatury: **H. Kupiszewski**, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988; **M. Kuryłowicz**, *Wokół pojęcia „aequitas” w prawie rzymskim*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2011/15, s. 15–27; **W. Litewski**, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001. Z najnowszej literatury należy wskazać: **M. Kuryłowicz**, *Aequitas i iustitia w rzymskiej tradycji prawnej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi Dubelowi*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G, Ius*, 2019/66/1, s. 173–188. Natomiast z nowszej literatury obcojęzycznej np. **M.J. Falcón y Tella**, *Equity and Law*, Leiden–Boston 2008.

⁵ Tak **M. Kuryłowicz**, *Wokół pojęcia „aequitas”...*, s. 15.

⁶ Wiele przykładów odwoływania się rzymskich jurystów do zasady *aequitas* przytacza **M. Kuryłowicz**, *Wokół pojęcia „aequitas”...*, s. 15–27 oraz **M. Kuryłowicz**, *Aequitas i iustitia...*, s. 173–188.

stosowania. Oczywiście jest zatem, że dorobek rzymskiej jurysprudencji, w tym również zakresie, został wykorzystany przez średniowiecznych jurystów, którzy chętnie i często wypowiadali się na temat pojęcia słuszności. Glosatorzy sformułowali również używaną do dzisiaj sentencję: *Aequitas praefertur rigori*. Podjęta przez glosatorów dyskusja dotycząca *aequitas* oraz pojęć *ius* i *iustitia* miała pierwszorzędne znaczenie praktyczne. Chodziło bowiem o rozstrzygnięcie kwestii podstawowej dla praktyki orzeczniczej: czy pierwszeństwo ma prawo stanowione – *ius scriptum*, czy też słuszność i sprawiedliwość. Dodać należy, że pojęcia te były rozumiane przez glosatorów nie przez pryzmat ideologii rzymskiej, na gruncie której powstały, lecz w kontekście powszechnie panującej w Europie myśli chrześcijańskiej⁷. Pojawiające się różnice co do rozumienia przez jurystów bolońskich znaczenia i funkcji powyższych pojęć – odmiennego od poglądów rzymskiej jurysprudencji – powinny stać się przedmiotem dalszych badań, do których niniejsza praca stanowi swego rodzaju wstęp.

2. Szkoła glosatorów

O powstaniu bolońskiej szkoły prawa, jej przedstawicielach oraz ich twórczości szeroko pisali m.in. E. Szymoszek⁸ i R. Wojciechowski⁹. Do nowszych opracowań tego tematu należy zaliczyć artykuł Ł. Korporowicza¹⁰ oraz prace A. Szymańskiej¹¹. Poniżej przedstawiam więc jedynie informacje istotne dla niniejszej pracy. Przyjmuje się, że uniwersytet w Bolonii powstał w 1088 r. Pierwszym wykładowcą prawa był Pepo, natomiast za pierwszego teoretyka prawa studium w Bolonii uznaje się Irneriusa¹². Po Irneriusie nastąpili „*Quattuor doctores*”: Bulgarus, Martinus Gosia, Jacobus i Hugo. Bulgarus, który był zwolennikiem

⁷ Więcej na temat ideologii rzymskiej w średniowiecznej Europie zob. **B. Łapicki**, *Ideologia rzymska w średniowieczu Europy Zachodniej*, Łódź 1964.

⁸ **E. Szymoszek**, *Iurisdictio w poglądach glosatorów*, Wrocław 1976, s. 27–39.

⁹ **R. Wojciechowski**, *Societas w twórczości glosatorów i komentatorów*, Wrocław 2002, s. 24–30.

¹⁰ **Ł.J. Korporowicz**, *Kontekst prawniczej wiedzy św. Tomasza z Akwinu*, Studia Prawno-Ekonomiczne 2016/XCVIII, s. 49–70.

¹¹ **A. Szymańska**, *Glossa Ordinaria jako podsumowanie osiągnięć glosatorów*, <https://doi.org/10.34616/23.19.095>. **A. Szymańska**, *O znaczeniu Accursiusa i jego Glossa Magna*, Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy 2019/19, s. 273–292. **A. Szymańska**, *Consilia a inne gatunki literatury prawniczej*, AUW No 3978, Przegląd Prawa i Administracji 2020/CXX/2, Wrocław.

¹² Tak **Ł.J. Korporowicz**, *Kontekst prawniczej wiedzy...*, s. 54. Szerzej o Irneriusie: **E. Szymoszek**, *Iurisdictio...*, s. 27. Zob. również **H. Kantorowicz**, *Studies in the Glossators in the Roman Law*, Cambridge 1938.

legalizmu i konserwatywnego podejścia do prawa, oraz Martinus – opowiadający się za szerszym stosowaniem słuszności – toczyli między sobą spór dotyczący znaczenia i funkcji *aequitas*. Spór zapoczątkował powstanie dwóch nurtów w szkole glosatorów. Pomiędzy okresem działalności Irneriusa a *quattuor doctores* nastąpiła jednak kilkudziesięcioletnia przerwa, której przyczyny nie są jasne dla współczesnej nauki. Wychowankiem Martinusa był Placentinus († 1192). Uczniami Bulgarusa byli: Rogerius (1161?–1192?) i Johannes Bassianus, którego z kolei wychowankiem był Azon (1160?–1230?)¹³. Azon (Azo, Azzo Porcius) zajmuje szczególne miejsce w dziejach szkoły glosatorów, podjął się bowiem syntezy poglądów swoich poprzedników. Wielkie znaczenie dla praktyki prawa miała jego *Summa* do Kodeksu. Azon oprócz *Summy* do Kodeksu justyniańskiego jest także autorem *Summy* do Instytucji justyniańskich. Dyskutowany jest natomiast jego wkład w powstanie *Summa Digestorum*¹⁴. Azo pozostawił również *Brocardica*. Był także autorem licznych *consilia*, *distinctiones* i *diffinitiones*. Uczniem Azona był Accursius¹⁵, który około 1260 r. dokonał ostatecznego zebrania i uporządkowania twórczości swoich poprzedników w *Glossa Ordinaria*.

3. *Aequitas* w koncepcjach szkoły bolońskiej przed Azonem

Rozważania o poglądach Azona odnośnie do *aequitas* należy rozpocząć od ogólnego chociażby przedstawienia twórczości poprzednich glosatorów w tym zakresie, a w szczególności Bulgarusa i Martinusa. Ich spór bowiem dotyczący znaczenia pojęć: *ius*, *iustitia* i *aequitas* dla praktyki sądowej doprowadził do podziału szkoły glosatorów na dwa zwalczające się obozy – „bulgarystów”

¹³ F.C. von Savigny, *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*, Bd. 5, Heidelberg 1829; H. Lange, *Römisches Recht im Mittelalter, t. I: Die Glossatoren*, München, 1997, s. 154–162. Zob. też A. Szymańska, *Glossa Ordinaria jako podsumowanie osiągnięć glosatorów*, <https://doi.org/10.34616/23.19.095>, s. 16. Ponadto informacje biograficzne jurystów bolońskich można znaleźć w internetowej bazie Bio-Bibliographical Guide to Medieval and Early Moderns Jurists.

¹⁴ Por. P. Weimar, *Zur Entstehung der Azoschen Digestensumme*, w: J.A. Ankum, F. Wubbe, J. Spruit (red.), *Satura Roberto Feenstra sexagesimum quintum annum aetatis complenti ab alumnis collegis amicis oblata*, Fribourg 1985, s. 371–392 oraz H. Lange, *Römisches Recht*, s. 264.

¹⁵ Sylwetkę Accursiusa i jego dzieło szeroko omawia A. Szymańska, *O znaczeniu Accursiusa i jego Glossa Magna*, Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy 2019/19, s. 273–292.

i „martynistów”¹⁶. Bulgarus opowiadał się za ścisłym trzymaniem się litery prawa. Martinus natomiast był zwolennikiem szerokiego stosowania słuszności¹⁷. Ponadto, na uwagę zasługują także poglądy założyciela studium bolońskiego – Irneriusa. Azon w swoim dziele podjął się dokonania syntezy twórczości swoich poprzedników, zatem budował swoją argumentację na spuściznie jurystów działających przed nim. Ich twórczość stanowi w naturalny sposób historycznie uwarunkowany punkt odniesienia dla rozważań Azona.

Tradycyjnie uznawanym za założyciela studium bolońskiego był Irnerius. Przedstawiając poglądy nawiązujące do pojęcia słuszności, należy jednak uczynić pewną uwagę. Mianowicie: cytowane tu opinie, przez niektórych badaczy przypisywane Irneriusowi¹⁸, pochodzą z dzieła *Quaestiones de iuris subtilitatibus*, co do autorstwa którego toczy się w nauce dyskusja¹⁹. Przyjmuje się bowiem, iż Irnerius pozostawił jedynie glosy. Zaprezentowane niżej uwagi nawiązują do poglądów wyrażanych w tym zakresie przez prof. B. Łapickiego²⁰. Przedstawienie ich w niniejszej pracy ma za cel zilustrowanie problemu – różnic występujących pomiędzy poglądami jurystów rzymskich a koncepcjami glosatorów – w zakresie pojmowania znaczenia i funkcji *aequitas*. Uwagi te są jednocześnie wstępem do dalszych badań wspomnianych różnic, w tym również – ich przyczyn – co do których można założyć, iż nie były uwarunkowane wyłącznie ideologicznie.

Przechodząc do *meritum*, należy wskazać, że pisząc o pojęciu prawa (*ius*) rozumianym jako *ars boni et aequi*, autor wspomnianego dzieła stwierdza: „‘Ars’ enim preceptio est, ‘bonum et equum’ hoc est quod equitas. Hoc est ergo dicere: ‘ars boni et equi’, quod est: ‘constituentis preceptio que vertitur in equitate’ ”²¹. Z wypowiedzi tej wynika, że *ars* należy pojmować jako zasadę postępowania zgodnie z tym, co dobre i słuszne. Jednakże, dla średniowiecznego jurysty już zwrot *ars boni et aequi* oznacza tyle, co „ustanowiona zasada

¹⁶ E. Szymoszek, *Iurisdictio...*, s. 57. O genezie sporu pomiędzy Bulgarusem a Martinusem zob. E. Cortese, *La norma giuridica. Spunti teorici nel diritto comune classico*, 2020/1, s. 1.

¹⁷ H. Lange, *Ius aequum und ius strictum bei den Glossatoren*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1954/71, s. 319–347.

¹⁸ Np. B. Łapicki, *Ideologia rzymska...*, s. 127.

¹⁹ Por. H. Kantorowicz, *Studies...*, s. 34 i nast. uważa, że Irnerius pisał wyłącznie glosy. Na temat autorstwa *Quaestiones de iuris subtilitatibus* zob. A. Gouron, *Les « Quaestiones De Juris Subtilitatibus » : Une œuvre Du Maître Parisien Albéric*, Revue Historique 2001/303/2 (618), s. 343–362.

²⁰ B. Łapicki, *Ideologia rzymska...*, s. 128–129.

²¹ *Quaestiones de iuris subtilitatibus*, H. Fitting (wyd.), Berlin 1894, s. 54. Pisownia cytowanych fragmentów oryginalna (przyp. aut.).

postępowania odwołująca się do słuszności”. Dalej czytamy: „[...] dico ius constitutam equitatem vel artem boni et equi. Et ita sive diffinitionem sive secundum eam nomen proferas, non aliud intelligo nisi auctoritatem cum equitate, sive naturali sive civili causa nitente”. Mamy tu do czynienia z odmiennym rozumieniem prawa niż wynika to z rzymskiego określenia. Moc obowiązująca prawa zależy już nie od jego etycznych wartości, to władza (*auctoritas*) nadaje prawu tę moc. Następnie, zestawiając ze sobą pojęcia *ius*, *iustitia* i *aequitas* – jurysta wysuwa *aequitas* na pierwszy plan. Stwierdza: „*aequitas est eius quod inducit iustitia*” oraz: „*prima est equitas*”. Ponadto, zauważa, że „*aequitas*” to „*pro dignitate cuiusque congruum rerum quas ad usum hominum natura prodidit inter omnes distributio*”²². Wypowiedź ta nadaje inne znaczenie pojęciu *aequitas*, nieznanemu Rzymianom. Rzymska *aequitas* oznacza równość wobec prawa, natomiast nie zakłada równego podziału dóbr²³. Jak widać, zarówno samo pojęcie prawa, jak i słuszności, która stanowiła element jego dookreślenia, odbiegało w tej koncepcji od poglądów rzymskich jurystów. Szczegółowe omówienie tej kwestii wykracza jednak poza ramy niniejszej pracy i jak wspominałem – wymaga dalszych badań.

Nakreślona w początkach studium bolońskiego koncepcja *aequitas* była rozwijana przez następne pokolenia glosatorów. Najbardziej charakterystyczne stanowiska prezentowali wspomniani już Bulgarus i Maritnus²⁴. Spór pomiędzy tymi jurystami nie oznaczał, że prezentowali oni całkowicie odmienne poglądy co do funkcji *aequitas*. Żaden z nich nie negował potrzeby odwoływania się do słuszności. W zaistniałym między nimi sporze chodziło o to, w jakim zakresie *aequitas* będzie stosowana i czy można ją przedkładać ponad *ius strictum*²⁵. Zdaniem Bulgarusa *aequitas* powinna być stawiana wyżej od *ius strictum*, powinna stanowić wzorzec dla prawa i w przypadku niezgodności pomiędzy prawem ścisłym a słusznością sędzia powinien rozstrzygać, odwołując się do słuszności poprzez dokonanie stosownej korekty obowiązującego prawa:

Aequitas in singulis causis et negotiis spectanda est maxime autem in iure hoc est inquirendum, an X pro X reddi vel aliquid simile sit aequum. Maxime vero inquirendum est, an quodlibet ius statutum sit aequum [...] Vel dicit: In omnibus professionibus et

²² *Quaestiones de iuris subtilitatibus*, s. 60, 88.

²³ Szerzej na ten temat: **B. Łapicki**, *Ideologia rzymska...*, s. 129.

²⁴ O dyskusji pomiędzy Bulgarusem i Martinusem na temat *aequitas* zob. **A. Padoa-Schioppa**, *Equita nel diritto medievale e moderno: spunti della dottrina*, Istituto Lombardo – Accademia di Scienze e Lettere – Incontri di Studio. <https://doi.org/10.4081/incontri.2017.301>, s. 65–66.

²⁵ O „bulgarystach” i „martynistach” zob. **Ch. Lefebvre**, „*Natural Equity and Canonical Equity; Note*”, *Natural Law Forum*. Paper 1963/98, s. 127.

artibus, maxime tamen in professione iuris. Nam in grammaticis et dialecticis spectatur et diiudicatur, quid aequius et melius sit, utrum quod Plato, an quod Aristoteles senserit. Maxime tamen in iuris professione, ut dixi spectatur aequitas, ut iudex eam iuri stricto praeferat. Nam cum stricti iuris sit pacta servari, aequitas autem ex sua distinctione dicat, quorundam pacta non esse servanda ut e, quae dolo, quae vi, quae meo, quae cum minore, quandoque cum femina, quae cum filio familias facta sunt, iudex decernere debet secundum aequitatem id est potius non esse servanda quam secundum iuris rigorem atque angustias²⁶.

Z kolei Martinus opowiadał się za szerokim ujmowaniem słuszności i postulował odwoływanie się do zasad *aequitatis non scriptae*. W ujęciu Martinusa, na *aequitas* składają się dwa sposoby jej rozumienia:

aequitas bipertita est. Est enim aequitas constituta, quae manent quod erat, incipit esse quod non erat, id est ius. Est e rudis et in hac iudicium officium deprehenditur. Hoc non ideo dico, quod non et in reliqua sit, et maxime ibi cum legibus et moribus iudicare debeat, sed quia hoc speciali nomine destituitur, ideo iudicium officium in hac esse specialiter dicitur²⁷.

Jurysta pisze tu o dwóch rodzajach słuszności: *aequitas constituta* – słuszności stanowionej i *aequitas rudis* – słuszności naturalnej²⁸. W jego ocenie sędzia powinien kierować się słusznością niezależnie od tego, czy została ona wyrażona w prawie stanowionym – *aequitas scripta*, czy też *ius scriptum* nie przewiduje w danej sytuacji możliwości odwoływania się do słuszności²⁹. Przeciwnicy Martinusa uważali, że jego błędem było interpretowanie prawa justyniańskiego zbyt dowolnie, to jest – ocenianie go przez pryzmat *aequitas*. Zarzucano mu, że prezentuje subiektywne poglądy, nazywano je *ficta aequitas*, *aequitas martiniana*³⁰. Azon o słuszności w ujęciu Martinusa wypowiada się następująco: „M. dedit ei ex sua ficta equitate actionem”³¹. Natomiast zwolenników Bulgarusa Azo nazywał „nostri doctores” w przeciwieństwie do Martinusa i jego następców³².

²⁶ *Bulgari ad digestorum titulum De diversis regulis iuris antiqui commentarius et Placentini ad eum additiones sive exceptiones*, F.G.C. Beckhaus (wyd.), Bonnae 1856, s. 78–79.

²⁷ Glosa Martinusa do C. 2.1.1., w: von F.C. Savigny, *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*, Bd. 4, Heidelberg 1826, s. 408.

²⁸ Na temat *aequitas rudis* w ujęciu Martinusa zob. E. Cortese, *La norma giuridica. Spunti teorici nel diritto comune classico*, 2020/2, s. 328.

²⁹ O słuszności w ujęciu Martinusa zob. J. Hallebeek, *Audi, domine Martine! : over de aequitas gosiana en het beding ten behoeve van een derde (oratie)*, Vrije Universiteit Amsterdam, 2000, s. 6.

³⁰ B. Łapicki, *Ideologia rzymska...*, s. 106.

³¹ *Summa super codicis*, Lugdunum 1533, komentarz do tytułu *De rei vindicationem* (C. 3.32), s. 83.

³² Tak E. Szymoszek, *Iurisdictio...*, s. 61, przyp. 21.

Martinus, uzasadniając swoje stanowisko, posługiwał się m.in. znaną do dzisiaj sentencją *aequitas praefertur rigori* – słusność przed surowością prawa. W literaturze jako twórców tej sentencji wskazuje się jurystów bolońskich, jednakże bez wskazania konkretnego autora³³. Przykładem poglądu wyrażającego prymat słusności nad surowością prawa jest glosa Martinusa do D. 39.3.2.5³⁴, jurysta stwierdza w niej:

Etiam si iure stricto, praefertur ergo aequitas rigori : ut C. de iu. l. placuit³⁵ et supra si certum peta l. si tibi³⁶. et C. si ali. res pign. dat. sit. l. cum res³⁷. M.

Glosator, uzasadniając swoje stanowisko, wskazuje przede wszystkim na konstytucję cesarza Konstantyna: *Placuit in omnibus rebus praecipuam esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem* (C. 3.1.8) – „Jest przyjęte we wszystkich sprawach bardziej uwzględniać zasady sprawiedliwości i słusności niż brzmienie przepisu prawa”. Treść powyższej konstytucji jest jednym z najczęściej używanych przez glosatorów argumentów uzasadniających konieczność stosowania słusności w praktyce prawnej. Martinus odwołuje się również do innych przykładów: opinii Iulianusa (D. 12.1.20), który rozstrzygając kasus, posługuje się zwrotem: *Benignius tamen est utrumque valere*³⁸. Ponadto, w powyższej opinii znajdujemy również odwołanie do konstytucji cesarza Dioklecjana (C. 8.15.5). Na regułę *aequitas praefertur rigori* chętnie powoływali się również inni glosatorzy³⁹. Także ci, którzy jako następcy zwaśnionych

³³ Zob. M. Kuryłowicz, *Wokół pojęcia „aequitas”...*, s. 22.

³⁴ *Digestum Novum Pandectarum Iuris Civilis tomus tertius*, Lugduni 1551, s. 79.

³⁵ C. 3.1.8.

³⁶ D. 12.1.20.

³⁷ C. 8.15.5.

³⁸ „[...] Życzliwiej jednak będzie uznać, że obie te transakcje są skuteczne”. Tłumaczenie cytowanego fragmentu Digestów podają za polskim wydaniem pod redakcją T. Palmirskiego *Digesta Justyniańskie – Tekst i przekład*, t. III, Kraków 2017, s. 23.

³⁹ Przykładem odwołania się do zasady *aequitas praefertur rigori* jest np. glosa do D. 47.2.62.5: *Damnorum. Hic nota aequitate rigori praeferrri, et aliquid esse bonum, cuius contrarium melius est. Et ad hoc supra de iniust. testam. l. filio et de inoffic. testa. l. final. et C. de iudic. l. placuit et de procur. l. exigendi. in fi. et supra depo. l. bona fides § 1 et de acquirendo rerum dominio leg. adeo § insula in fi. Item not officium suum nemini esse damnosum. Sic C. de test l. si quando et supra quemadmodum test. ape. l. sed si quis ex signatoribus. Sed argumentum contra C. de do. l. 1 sed ibi de lucro hic de damno vitando certat. w: *Digestum Novum Pandectarum Iuris Civilis tomus tertius*, Lugduni 1551, s. 894. W ciekawy sposób regułę tą opisuje Accursius w glosie do D. 15.1.32pr: *Equitas tria nomen. Primo quod equitas praefertur rigori: ut C. de iudi. placuit. Secundo quod preceptio non litis contestatio liberat: ut et ff. de his qui deiec. vel eff l. preceptione et ff. de consti. pecu. l. item § fi. Item quod qui contrahit totum patrimonium et c. ut**

stron starali się rozstrzygnąć spór w sposób nieprowadzący do nadinterpretacji tekstów prawa justyniańskiego. Taką postacią w dziejach studium bolońskiego okazał się Azo Portius.

4. *Aequitas* w poglądach Azona

Sposób, w jaki Azo interpretuje źródła justyniańskie, wydaje się być nad wyraz właściwy. Jurysta ten starał się wyjaśnić konflikt pomiędzy *ius aequum* a *ius strictum*, nie stosując nadinterpretacji źródeł. Nie używał też w swej argumentacji pozaprawnych odniesień, do których sięgał autor *Quaestiones de iuris subtilitatibus*, a także Martinus odwołujący się do *aequitas rudis* – słuszności naturalnej, która siłą rzeczy była *non scripta*. Nie uniknął jednak odniesień do doktryny chrześcijańskiej, wyjaśniając pojęcie sprawiedliwości – *iustitia*. Natomiast w jego komentarzach odwołujących się do pojęcia *aequitas* znajdujemy uzasadnienie konfliktu istniejącego pomiędzy *ius aequum* a *ius strictum* na gruncie prawa stanowionego – *ius scriptum*, odnoszące się przede wszystkim do rzymskiej kazuistyki zawartej w Digestach. Dla jurysty kodyfikacja justyniańska stanowi zarazem przedmiot badań i źródło argumentacji. I tak: jurysta w komentarzu do 1 tytułu 1 księgi Instytucji justyniańskich – *De iustitia et iure* prezentuje następujący pogląd:

Aequitas autem est rerum convenientia, quae in paribus causis paria iura desiderat, et omnia bona equiparat. Et dicitur aequitas, quasi aequalitas Vertiturque in rebus, id est, in dictis et factis hominum. Iustitia in mentibus quiescit iustorum. Inde est, quod si velimus loqui, dicamus iudicium aequum, non iustum et hominem iustum, non aequum abutentes tamen his appellationibus dicimus iudicem aequum et iudicium iustum⁴⁰.

Z przytoczonej wypowiedzi wynika, że zdaniem Azona słuszność jest rozumiana jako zgodność rzeczy, które w jednakowych sytuacjach prawnych domagają się stosowania równych praw. Ponadto z dosłownego tłumaczenia powyższej wypowiedzi wynika, że „słuszność wszystkie dobra sprawiedliwie odmierza”. Nie jest to jednak oryginalna opinia Azona. Według E. Szymoszka jest to rozwinięcie poglądu wyrażonego przez autora *Fragmentum Pragense*, uważanego za dzieło z epoki przedbolońskiej:

---

supra de iudi. l. si fideicomissum. § i. et ad trebel. l. i. § si heres. w: Digestum Vetus. Digestorum seu Pandectarum Iuris Civilis, tomus primus, Lugduni 1539, s. 310.

⁴⁰ *Summa Azonis locuples iuris civilis thesaurus, Venetiis 1584.*

Aequitas est rerum convenientia quae in paribus causis paria iura desiderat. Item Deus, qui secundum quod desiderat aequitas dicitur: nihil aliud est aequitas quam Deus. Si talis aequitas in voluntate hominis est perpetuo, iustitia dicitur, quae talis voluntas redacta in praeeptionem sive scripta sive consuetudinaria, ius dicitur⁴¹.

Opinia ta pojawia się również w innych komentowanych fragmentach źródeł justyniańskich, jak np. w komentarzu do 1 tytułu trzeciej księgi Kodeksu justyniańskiego i zawartej w nim konstytucji cesarza Konstantyna (C. 3.1.8):

Aequitas est rerum convenientia, quae in paribus causis paria iura desiderat. Pone ergo sic, quia quandoque aequitas et iustitia est ab una parte, strictum ius ab alia, et contradicit: tunc sequendum est praecipuum iustitiae aequitatisque rationem quam stricti iuris⁴².

Tutaj Azon formułuje swój pogląd już nieco inaczej, nie ma to jednak wpływu na treść wypowiedzi.

W dziele *Summa Codicis*⁴³, w komentarzu do tytułu *De iudiciis* należącego do trzeciej księgi Kodeksu justyniańskiego czytamy:

Si vero iustitia vel equitas videantur discedere a iure stricto potius servabis equitatem quaque ius strictum ut eodem l. placuit. et post id probari in pluribus exemplis ff. de relig. at si quis. §. idem Labeo ait si prohibente et l. sunt personae et de in integrum restitui. l. penul. et de verb. obli. l. si servum § sequitur. Idem assignari potest in exceptionibus cuiuslibet regule.

Glosator zauważa w tym fragmencie swojego wywodu, że sprawiedliwość oraz słuszność mają swoje źródło w prawie ścisłym – *ius strictum*.

W dalszej części argumentacji jurysta podnosi, że stwierdzenie, iż każdy zarzut lub oskarżenie można oprzeć na słuszności jest *contra regulam*, którymi są dla Azona *ius strictum* i *ius commune*:

Omnis enim exceptio vel accusatio sua nititur equitate: contra regulam est que est ius strictum et commune. Loquor autem de equitate vel iustitia scripta non de ea quam quis ex corde suo inveniat. Soli enim principi licet equitatem investigare.

W powyższym fragmencie Azon podkreśla, że w swoim komentarzu mówi o słuszności lub sprawiedliwości zapisanej – *equitate vel iustitia scripta*, a nie

⁴¹ *Fragmentum Pragense*, w: H. Fitting (wyd.), *Iuristische Schriften des früheren Mittelalters*, Halle 1876, cyt. za: E. Szymoszek, *Iurisdictio...*, s. 57 i nast.

⁴² *Lectura Azonis et magni apparatus ad singulas leges duodecim librorum codicis iustiniani*, Parisiis 1581.

⁴³ *Summa Domini Azonis. Iurisconsultorum principis aurea summa*, Lugduni 1537, s. 30.

takiej, którą ktoś „z serca swego ocenia” – *ex corde suo inveniat*⁴⁴. Glosator dodaje ponadto, iż „tylko samemu cesarzowi godzi się badać słuszność”. Ta uwaga stanowi wyraźne nawiązanie do treści konstytucji zawartej w C. 1.14.1. Analizując treść komentarzy Azona do fragmentu C. 3.1.8, należy zwrócić uwagę na interpretacyjną trudność, wynikającą z treści tego fragmentu Kodeksu, a powołaną wyżej konstytucją C. 1.14.1, stanowiącą: *Inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere* – „Tylko do nas należy i nam przystoi badać różnicę między słusznością a ścisłym prawem”. Azon przyjmuje, że cesarz posiada prawo usankcjonować *aequitas* poprzez ustanowienie odpowiednich norm prawnych⁴⁵. Postulat *aequitas statuere* w odniesieniu do cesarza, jaki jest zawarty w określeniu pojęcia *iurisdictio: iurisdictio est potestas de publico introducta cum necessitate iuris dicendi et aequitatis statuendae* oznacza nie tylko interpretację norm prawnych, ale również ich stanowienie⁴⁶. Ustanowienie odpowiedniej normy prawnej, odwołującej się do *aequitas*, spowoduje, że przestanie być słusznością *ex corde* i stanie się *ius scriptum*, co umożliwi odwoływanie się do niej stosownie do reguły zapisanej w konstytucji C. 3.1.8.

Azo w swych rozważaniach odnośnie do pojęcia *aequitas* również odwoływał się do wspomnianej już sentencji *Aequitas praefertur rigori*. W dziele *Brocardica Aurea*⁴⁷ znajdujemy następujące uwagi, bogato zilustrowane przykładami zaczerpniętymi z kodyfikacji justyniańskiej:

De iustitia et iure atque aequitate. Aequitas praefertur rigori iuris. C. de iudici. l. placuit. C. de donat. quae sub mo. l. tertia. C. si aliena. res pigno. dat. sit. l. cum res si cer. petat. l. si tibi pecuniam. in fin. de constit. pecun. l. penul. de pos. l. bona fides. de iur. dot. l. si ego. §. 1. de relig. et sump. fun. l. et si quis. § 2 de arbitr. l. si cum dies § si quis ex littigatoribus de servit. urba. praed. l. servitutes. §. sublatum. sol. matr. l. Caius seius de aq. plu. arcen. l. 2 §. item varius de excep. rei iudic. l. et an eadem. post. prin. de fideius. l. inter eos. §. 1. de privil. credi. l. si creditores § 1. aequitas praefertur et c. Certum est aequitatem stricto iuri esse praefendam. d. l. placuit. aequitatem dico, lege non cuiusque ingenio excogitam. l. I. C. de legib.

Powyższy tekst stanowi również przykład sposobu, w jaki glosatorzy wyjaśniali znaczenie różnych pojęć. Nie znajdujemy tutaj teoretycznych rozważań.

⁴⁴ Por. E. Szymoszek, *Iurisdictio...*, s. 62–63.

⁴⁵ Szerzej o *aequitas constituta* i *aequitas rudis* oraz interpretacji norm zawartych w C. 3.1.8. i C. 1.14.1 – zob. L. Maniscalco, *The Concept of Equity in Early-Modern European Legal Scholarship*, 2019, <https://doi.org/10.17863/CAM.35830>, s. 14.

⁴⁶ Tak E. Szymoszek, *Iurisdictio...*, s. 82.

⁴⁷ *Brocardica aurea Azonis Bononiensis*, Venetiis 1566, f. 127 v.

Brocarda miały charakter syntetyczny. Reguły, jakie zostały w nich przedstawione, zostały sformułowane przez glosatorów i uzasadnione poprzez odwołanie się do kazusów zaczerpniętych z kodyfikacji justyniańskiej⁴⁸. Taki sposób prezentacji umożliwia praktyczne wykorzystanie zapisanej reguły. Charakterystyczne jest to, że na pierwszym miejscu wśród przykładów uzasadniających powyższą regułę znajduje się przytaczany już wielokrotnie fragment C. 3.1.8 (*C. de iudici. l. placuit*). Jurysta wskazuje również wiele przykładów z Digestów justyniańskich, np. powoływany wcześniej fragment D. 12.1.20 (*si cer. petat. l. si tibi pecuniam*)⁴⁹. Jest to bardzo skromna prezentacja źródeł, do których nawiązuje Azon, jednakże przedstawienie wszystkich fragmentów Kodyfikacji justyniańskiej, do których odsyła autor, wykraczałoby poza ramy niniejszej pracy. Patrząc natomiast na cytowany wyżej fragment *Brocardica* przez pryzmat ilości i różnorodności przytoczonych przez jurystę kazusów, nasuwa się refleksja, iż stanowi to niezaprzeczalny dowód jego imponującej znajomości źródeł justyniańskich.

Stanowiące wstęp do niniejszej pracy rzymskie określenie prawa – *ars boni et aequi* było również przedmiotem komentarzy Azona. W dziele *Lectura Azonis et magni apparatus* do Kodeksu justyniańskiego znajdujemy obszernie uwagi tego jurysty na temat pojęcia prawa zatytułowane: *Inter ius et aequitatem*⁵⁰.

[...] in iure scripto multa sunt bona multa sunt aequa, unde etiam ius est ars boni et aequi. nulli tamen venit in dubium, quod illi qui iura composuerunt, homines fuerunt, et quod errare potuerunt imo et hoc aliter esse non potuit: quia omnium habere memoriam, et in nullo penitus peccare, divinitatis potius est quam humanitatis. Si ergo ipsi erraverunt nimis dure constituendo in iure, soli principi licet interpretationem facere, [...] Si ergo quis velit facere interpretationem inter hoc ius quod est scriptum et durum, et aequitatem rudem quae nondum scripta est, non licet [...] vel iudici vel cuiquam alii nisi soli principi: eum enim solum oportet et licet inspicere.

Azon zauważa, że w prawie pisany

– *ius scriptum* – jest wiele przypadków odwoływania się do tego co dobre i tego co słuszne. Stąd też prawo jest sztuką (postępowania) zgodnie z tym co dobre i słuszne. Niektórzy jednak mają wątpliwości co do tego, ponieważ uważają, że ci którzy ustanowili takie prawa byli ludźmi i zaiste mogli błędzić. [...] Jeśli więc zbłądzili ciężko ustanawiając (takie) prawa to jedynie władca może je interpretować. Jeśli ktoś chce więc wyjaśniać różnice pomiędzy prawem, które jest prawem stanowionym i surowym (*ius scriptum et durum*), a naturalną słusnością (*aequitas rudis*), która jest niepisana

⁴⁸ O *brocarda* zob. R. Wojciechowski, *Societas...*, s. 29 i wskazana tam literatura.

⁴⁹ Zob. przyp. 36 i 38.

⁵⁰ *Lectura Azonis et magni apparatus...*, s. 39.

(musi wiedzieć, że) nie godzi się to sędziemu ani nikomu innemu jak tylko władcy: jemu bowiem samemu należy i godzi się (to) badać.

W tym wywodzie glosator uzasadnia wyłączne prawo władcy do interpretacji norm prawnych. Ponadto, jedynie władcy – zdaniem jurysty – przysługuje prawo rozstrzygania konfliktu pomiędzy *aequitas* a *ius scriptum*. Natomiast w opinii Azona sędziemu takie prawo nie przysługuje. Jurysta swoje wyjaśnienia dotyczące relacji pomiędzy *ius scriptum* a słuszością naturalną (*rudis, non scriptum*) opiera na argumentach, które podsuwa mu lektura źródeł justyniańskich. Argumentacja Azona zawiera szereg odniesień do źródeł justyniańskich. Jurysta wskazuje na treść powołanej już wyżej konstytucji C. 1.14.1: *Inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere*. Ponadto używa argumentów z wykorzystaniem licznych fragmentów Digestów i Instytucji justyniańskich. Można powiedzieć, że jest to argumentacja legisty, zwolennika oparcia się na literze prawa, nieposzukującego pozaprawnych rozwiązań.

Przytaczając w dalszej części wypowiedzi Azona, zauważymy pewne odstępstwo od dotychczasowego sposobu formułowania wniosków – opierających się głównie na stanowisku rzymskiej jurysprudencki zawartym w Digestach oraz na Kodeksie justyniańskim. Tym razem, odnosząc się do pojęcia sprawiedliwości – *iustitia*, jurysta definiuje ją przez pryzmat myśli chrześcijańskiej, nazywając sprawiedliwość wolą Boga⁵¹:

A iustitia enim velut a materia, et quasi fonte quodam omnia iura emanant, quod enim iustitia, vult, idem ius prosequitur. Videamus ergo quid sit iustitia, unde dicatur, quae sint eius praecepta, et quot sint eius positiones. Est autem iustitia constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi, ut ff. eodem l. iustitia quae definitio potest intelligi duobus modis uno prout est in creatura, et si intelligatur prout in creatore, id est in Deo, omnia verba proprie posita sunt, et plena sunt omnia, quasi diceret: Iustitia est Dei dispositio, quae in omnibus rebus recte constituit et iuste disponit ipse retribuit unicuique secundum opera sua, ipse non variabilis, ipse non est temporalis in dispositionibus vel voluntatibus suis. Imo eius voluntas est constans et perpetua: ipse enim nec habuit principium nec habet vel habebit finem. Altero modo intelligitur prout est in creatura, id est in homine iusto. Homo enim iustus habet voluntatem tribuendi unicuique ius suum, et ita voluntas dicitur iustitia, et dicitur voluntas tribuere ius suum, non quantum ad actum, sed quantum ad affectionem.

W powyższym fragmencie wyводу jurysta wyjaśnia, że od sprawiedliwości, będącej jakby źródłem, pochodzą wszystkie prawa. Azon uważa, iż

⁵¹ *Summa Azonis locuples iuris civilis thesaurus*, Venetiis 1584, s. 1047.

sprawiedliwość jest wolą Boga, że jest ona niezmienna i nieograniczona w czasie. Piszę:

W każdym razie wola ta jest stała i nieustająca: sam Bóg bowiem nie ma początku ani nie ma końca. Z drugiej strony wiadomo, że wola ta istnieje w człowieku sprawiedliwym. Człowiek bowiem sprawiedliwy ma wolę nakazującą mu przyznanie każdemu jego prawa i wola ta wyraża sprawiedliwość.

Jak widać, określenie, jakim posłużył się Ulpian: *iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi* (D. 1.1.10) zostało przez Azona uzupełnione zgodnie z doktryną chrześcijańską. W powyższym wywodzie glosator wskazuje na Stwórcę – *creator*, którego wola jest sprawiedliwością będącą źródłem wszystkich praw, oraz na dzieło Boga – człowieka (stworzenie – *creatura*), który będąc dziełem Bożym, ma daną od Stwórcy wolę bycia sprawiedliwym. Jurysta wskazuje przy tym, że nie chodzi mu o każdego człowieka, lecz o człowieka sprawiedliwego – *homo iustus*. Koncepcja sprawiedliwości według Azona odbiega zatem bardzo od rzymskiego pojmowania tego pojęcia i nie znajduje uzasadnienia w dorobku rzymskiej jurysprudencji. Jest to sytuacja odmienna niż w przypadku uzasadnienia roli *aequitas*, gdzie argumentacja jurysty opiera się na źródłach justyniańskich.

5. Wnioski

Rzymskie określenie prawa – *ars boni et aequi* – z uwagi na swoją wieloznaczność było przyczyną licznych problemów interpretacyjnych dla średniowiecznych jurystów. Zasadniczą kwestię sporną stanowiła potrzeba rozstrzygnięcia istniejącej na gruncie prawa stanowionego – *ius scriptum* – kolizji pomiędzy prawem słusznym – *ius aequum* a prawem ścisłym – *ius strictum*. Azon stanął na stanowisku, że sędzia, rozstrzygając spór, związany jest zawsze postanowieniami prawa stanowionego – *ius scriptum*. Nie ma przy tym znaczenia wewnętrzne przekonanie sędziego o słuszności innego rozstrzygnięcia niż to, które wynika z postanowień prawa stanowionego. Natomiast zastosowanie słuszności może mieć miejsce jedynie wtedy, gdy *aequitas* została w tym prawie wyrażona. Azon odrzuca więc koncepcję „martynistów” o przewadze *ius aequum* nad *ius strictum* w każdej sytuacji prawnej. Jedynym wyjątkiem od zasady związania prawem stanowionym jest sytuacja interpretacji norm prawnych przez cesarza. Tutaj Azon uważa, że *potestas iuris dicendi et aequitatis statuendae* w odniesieniu do cesarza oznacza, że władca *potest generalem statuere aequitatem*. Cesarz posiada więc prawo usankcjonowania zasady *aequitas rudis* poprzez ustanowienie

odpowiednich norm prawnych. Ponadto, często wykorzystywana przez glosatorów w dyskusji o funkcji *aequitas* konstytucja cesarza Konstantyna (C. 3.1. 8) nakazująca we wszystkich sprawach kierować się słuszością nie jest dla Azona przeszkodą w jego argumentacji. Jurysta uznaje, że powyższa reguła nakazuje odwoływanie się do *aequitas*, gdy prawo stanowione na to pozwala.

Stanowisko Azona o roli *aequitas* w procesie stosowania prawa nawiązuje do poglądów „bulgarystów”, które zapewne przejął od swojego nauczyciela (jego mistrz – Johannes Bassianus był uczniem Bulgarusa). Jednakże Azon zawężył to stanowisko do sytuacji, w których stosowanie *aequitas* dopuszczają właściwe normy prawa stanowionego. Do powyższych rozważań dodać chciałbym refleksję, której raczej się nie da udowodnić na podstawie zachowanych źródeł, iż autorytet kodyfikacji justyniańskiej miał tak duże znaczenie dla glosatorów (źródła prawa justyniańskiego określano wszakże jako *libri sacri*), że odmienne stanowisko co do znaczenia *aequitas*, pozwalające na jej stosowanie w każdej sytuacji – również gdy z norm prawa justyniańskiego to wprost nie wynika – nie mogło zostać przez nich zaakceptowane, stanowiłoby bowiem interpretację *contra legem*.

Bibliografia

Źródła

- Brocardica aurea Azonis Bononiensis, Venetiis 1566.
Bulgari ad digestorum titulum De diversis regulis iuris antiqui commentarius et Placentini ad eum additiones sive exceptiones, Beckhaus F. G. C. (wyd.), Bonnae 1856.
Digestum Novum Pandectarum Iuris Civilis tomus tertius, Lugduni 1551.
Digestum Vetus. Digestorum seu Pandectarum Iuris Civilis, tomus primus, Lugduni 1539.
Fragmentum Pragense, Fitting H. (wyd.) Iuristische Schriften des früheren Mittelalters, Halle 1876.
Lectura Azonis et magni apparatus ad singulas leges duodecim librorum codicis iustiniani, Parisiis 1581.
Quaestiones de iuris subtilitatibus, H. Fitting (wyd.), Berlin 1894.
Summa Azonis locuples iuris civilis thesaurus, Venetiis 1584.
Summa Domini Azonis. Iurisconsultorum principis aurea summa, Lugduni 1537.
Summa super Codicis, Lugdunum 1533.

Opracowania

- Cortese E., *La norma giuridica. Spunti teorici nel diritto comune classico*, vol. 1–2, 2020.
Falcón y Tella M.J., *Equity and Law*, Leiden–Boston 2008.
Gouron A., *Les « Quaestiones De Juris Subtilitatibus »: Une œuvre Du Maître Parisien Albéric*, *Revue Historique* 2001/303/2 (618), s. 343–362.
Hallebeek J., *Audi, domine Martine!: over de aequitas gosiana en het beding ten behoeve van een derde (oratie)*, Vrije Universiteit Amsterdam 2000, s. 1–32.

- Kantorowicz H.**, *Studies in the Glossators in the Roman Law*, Cambridge 1938.
- Korporowicz Ł.J.**, *Kontekst prawniczej wiedzy św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2016/XCVIII, s. 49–70.
- Kupiszewski H.**, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988.
- Kuryłowicz M.**, *Aequitas i iustitia w rzymskiej tradycji prawnej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi Dubelowi*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G, Ius* 2019/66,1, s. 173–188.
- Kuryłowicz M.**, *Etyka i prawo w sentencjach rzymskich jurystów*, w: *W kręgu problematyki władzy, państwa i prawa*, Lublin 1996, s. 125–134.
- Kuryłowicz M.**, *Wokół pojęcia „aequitas” w prawie rzymskim*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2011/15, s. 15–27.
- Lange H.**, *Ius aequum und ius strictum bei den Glossatoren*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1954/71.
- Lange H.**, *Römisches Recht im Mittelalter*, t. I: *Die Glossatoren*, München 1997.
- Lefebvre Ch.**, *“Natural Equity and Canonical Equity; Note”*, *Natural Law Forum. Paper* 1963/98, s. 127–136.
- Litewski W.**, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001.
- Lapicki B.**, *Ideologia rzymska w średniowieczu Europy Zachodniej*, Łódź 1964.
- Maniscalco L.**, *The Concept of Equity in Early-Modern European Legal Scholarship*, 2019, <https://doi.org/10.17863/CAM.35830>.
- Padoa-Schioppa A.**, *Equita nel diritto medievale e moderno: spunti della dottrina*, Istituto Lombardo – Accademia di Scienze e Lettere – Incontri di Studio, <https://doi.org/10.4081/incontri.2017.301>, s. 61–103.
- Pawlak W.**, *Z dziejów pojęcia humanitas (do wieku XVII)*, w: A. Nowicka-Jeżowa (red.), *Humanitas w kulturze polskiej. Perspektywy antropologiczne*, Warszawa 2009.
- Sobański R.**, *„Scire leges”: Uwagi o prawie słusznym i jego słusznym stosowaniu*, *Kieleckie Studia Teologiczne* 2009/8, s. 147–155.
- Szymańska A.**, *Consilia a inne gatunki literatury prawniczej*, A UW No 3978, *Przegląd Prawa i Administracji* 2020/CXX/2, Wrocław.
- Szymańska A.**, *Glossa Ordinaria jako podsumowanie osiągnięć glosatorów*, <https://doi.org/10.34616/23.19.095>.
- Szymańska A.**, *O znaczeniu Accursiusa i jego Glossa Magna*, *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy* 2019/19, s. 273–292.
- Szymoszek E.**, *„Iurisdictio” w poglądach glosatorów*, Wrocław 1976.

Konrad CIMACHOWICZ

AEQUITAS IN AZON'S VIEWS

Abstract

Background: According to the doctrine of the members of the Bologna school of glossators active from the second half of the 11th c. to the mid-13th c., the concept of *aequitas* played a significant role. *Aequitas* is one of the fundamental concepts of the law. It refers to both the very essence of the law as well as its application. Widely presented in the views of Roman jurisprudence, it

naturally became the subject of rigid analyses by the glossators when they studied Justinian's codification. Medieval jurists discussed the meaning of *ius*, *iustitia* and *aequitas* for the needs of judicial practice. Their discussion turned into a dispute that reached the point where it split the school into two camps: the so-called Bulgarians and the so-called Martinists. In Polish legal science, the concept of equity in the glossators' doctrine was studied by E. Szymoszek during his wider research on the concept of *iurisdictio*. Moreover, in the Polish literature, the analysis of *ius aequum* and *ius strictum* in the works of Bolognese jurists is undertaken only marginally.

Research purpose: The aim of this study is to analyse the views of Azo – one of the most prominent representatives of the Bologna school of glossators – on the concept of *aequitas*. Azo (Azzo Porcius), being active in the final years of the school's existence, synthesised the views of his predecessors. Therefore the opinions presented by him enable modern scholars to understand the ultimate version of the Glossators' opinions on *aequitas*.

Methods: The study analyses Azo's views on *aequitas* using historical, legal and dogmatic methods.

Conclusions: The study showed that Azo's views were partially consistent with the views expressed earlier by Bulgarus and the jurists who were his disciples. Azo rejected the concept of *aequitas* put forward by the Martinists as incompatible with the rules assembled in Justinian's codification. On the other hand, he favoured the use of equity when it appeared in the rules of statutory law.

Keywords: *aequitas*, *ius aequum*, Azon, Azzo Porcius, school of glossers.